

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2026/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők
Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borítóterv
Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

HAJDU ILDIKÓ

Auktorolvasás a jezsuita gimnáziumokban a 17. század derekán

Források Gyöngyösi István és Esterházy Pál retorikai műveltségéhez 9

KUCSERKA ZSÓFIA

Barátság és didaxis a *Fanni'* hagyományaiban 59

KRITIKAI LAPOK

LENGYEL IMRE ZSOLT

Derű és árny – avagy: kik voltak a Wohl nővérek?

Mészáros Zsolt, *Irodalom, sajtó, szalon a 19. század végén: A Wohl nővérek munkássága*, Bp., Ráció, 2025. 77

LACZHÁZI GYULA

Murányra fel!

Pálffy Eszter, *Századok szerelme: A murányi várfoglalás története és Széchy Mária alakja a 17–19. századi magyar irodalomban*, Bp., Reciti, 2024 (Irodalomtörténeti füzetek, 191). 87

FILLÉRTÁR

LENGYEL RÉKA

Egy kiadatlan verses enciklopédia a reformkori magyar tudományos nyelv peremén

Jacques Delille *Les Trois Règles de la nature*-je Sebestyén László fordításában 95

Sebestyén László: *[Előljáró Beszéd]* (Közzéteszi Lengyel Réka) 107

LUKÁCS LAURA KLÁRA

Kötélverőnő karddal

Louise Labé levele a lyoni hölgyekhez 119

Louise Labé M. C. D. B. L.-nak (Lukács Laura Klára fordítása) 129

LOVAS BORBÁLA

Mária Terézia és Körmöczi József

Egy unitárius halotti búcsúztató a katolikus uralkodó emlékére 131

Körmöczi József 1781-ben, az ádamosi unitárius templomban elmondott halotti búcsúztatója

Mária Terézia halála alkalmából (Közzéteszi Lovas Borbála) 139

A tanulmányok összefoglalói / Abstracts 151

A lapszám szerzői 153

Lengyel Réka

Egy kiadatlan verses enciklopédia a reformkori magyar tudományos nyelv peremén

Jacques Delille *Les Trois Règles de la nature*-je Sebestyén László fordításában

A 18–19. század fordulóján a didaktikus költészet, így a természettudományos tárgyú tanköltemény egyszerre volt a tudás közvetítésének, a nyelvi-poétikai kísérletezésnek és az enciklopédikus szemlélet reprezentációjának egyik kitüntetett formája. Jacques Delille (1738–1813) *Les Trois Règles de la nature* (*A természet három birodalma*, 1808) című nagyszabású műve e törekvések sűrű metszéspontjában áll: a versebe foglalt természettani ismeretanyagot kiterjedt tudományos jegyzetapparátus kíséri, miközben a költemény retorikai és képi megoldásai a „száraz” tudományos diskurzust esztétikai tapasztalattá igyekeznek alakítani. A *Les Trois Règles* verses enciklopédia nyolc énekben, amely egybefoglalja a világ számos jelenségére, létezőjére (a Naprendszer, a bolygók, a Föld, a földrajzi jelenségek, a kőzetek, ásványok, növények, állatok, az ember) vonatkozó antik tudást és a legkorszerűbb ismereteket. Kiindulópontja a természet megszemélyesítése, megszólítása, alapvető retorikai eljárása a felsorolás, a világban létező természeti elemek, jelenségek, élettelen dolgok és élőlények egymást követő bemutatása. A tanköltemény vagy tudományos költemény műfajába sorolható szöveg egyszerre foglalja magában különféle műfajok előadásmódját, az ábrázolt témák alapján váltakozik a tudományos szakszöveg az esztétikai leírással vagy éppen a történetmeséléssel.

Delille műveinek idegen nyelvű recepciójáról többnyire csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. A *Les Trois Règles* esetében tudomásunk szerint mindössze két, teljes terjedelmű fordítás készült: egy holland és egy német változat. E nemzetközi háttér felől válik igazán értelmezhetővé egy kevésbé ismert, ám figyelemre érdemes magyar vállalkozás: Sebestyén László kéziratban fennmaradt Delille-fordítása, *A természet három országa*. Az alábbiakban egyrészt bemutatom a holland és a német kiadások fordítóinak egyéni stratégiáit, célkitűzéseit, másrészt részletesen elemzem Sebestyén magyar szövegének nyelvi-tartalmi sajátosságait. Megvizsgálom, hogyan alakítja át a francia páros rímű tizenketteseket hexameterre, milyen elhagyásokkal és összevonásokkal dolgozik, miként viszonyul az eredeti szöveg elbeszélésbetéteihez, s milyen saját betoldásokkal gazdagítja azt. Fordítói eljárásait, nyelvi-stilisztikai megoldásait számos példával illusztrálom. A tanulmány után

függelékként közlöm Delille előszavának magyar változatát, ahol a Sebestyén által eredetileg kihagyott részleteket saját fordításomban adom meg. Ez a számos érdekes megállapításban bővelkedő poétikai-retorikai és irodalomelméleti-irodalomtörténeti állásfoglalás egyszerre reflektál a tanköltemény megítélésének korabeli vitáira, és mutatja fel a műfaj klasszikus igazolási stratégiáit Lucretius és Vergilius példájára hivatkozva. E paratextus értékét az adja, hogy egyike a tanköltemény műfaját tárgyaló, kisszámú magyar nyelvű elméleti forrásoknak, amelyet az irodalom-, nyelv- és tudománytörténet elbeszélése egyaránt érdemben hasznosíthat.

Delille természettudományos enciklopédiája és külföldi fordításai

Jacques Delille a 18–19. század fordulójának egyik legnagyobb tekintélyű francia költője, műfordítója és irodalmára volt.¹ A felvilágosodás eszmevilágához kapcsolódott, ugyanakkor költészetében erősen érvényesült a klasszicista hagyomány. Tanulmányait teológiai és humanista irányban végezte, majd hamar az irodalom felé fordult. Delille hírnevét elsősorban antik szerzők fordításával alapozta meg: Vergilius *Georgicájának* francia fordítása óriási sikert aratott, és hosszú időre mintául szolgált a didaktikus természetköltészet számára. 1774-ben a Collège de France professzorává nevezték ki, később a Francia Akadémia tagja lett. Költészetének középpontjában a természet, az ember és környezete közötti harmónia, valamint a tudomány és a költészet összekapcsolása állt. Delille hitt abban, hogy a művészet képes közérthetően és esztétikai tapasztalatként is befogadhatóan közvetíteni a természettudományos ismereteket, miközben erkölcsi nevelő szerepet is betölt.

A *Les Trois Règnes de la nature* Delille egyik legambiciózusabb didaktikus költeménye, amely a természet rendszerének átfogó költői bemutatására vállalkozik.² A mű a korabeli természettudomány klasszikus felosztását követve tárgyalja az ásványi, növényi és állati birodalmat. A vers nem pusztán leíró jellegű: Delille célja az volt, hogy az olvasóban csodálatot és erkölcsi érzékenységet ébresszen a természet

¹ Korábban már bemutattam a szerző életét és munkásságát, valamint a *L'imagination* című tankölteményt, retorikai-stilisztikai szempontból értékeltem Verseggy Ferenc kivonatos fordítását, és beillesztettem a korszakban a képzeletről folytatott interdiszciplináris eszmecserebe. A Delille-életmű magyarországi recepciójának rövid áttekintésében említést tettem Sebestyén László kézirat fordításáról. LENGYEL Réka, Horváth János, Verseggy Ferenc és a teremtmény képzelet: Jacques Delille tanköltészete magyarul = *In memoriam Verseggy Ferenc 8: Emlékkönyv a 2024. április 8-án, Szolnokon rendezett tudományos konferencia anyagából*, szerk. DONCSEZCZ Etelka, LENGYEL Réka, Bp., Reciti, 2024 (Reciti Konferenciakötetek, 27), 87–124.

² Jacques DELILLE, *Les Trois Règnes de la nature, avec des notes de M. Cuvier, de l'Institut, et autres savants*, Paris, Giguët et Michaud, 1808, I–II. Kritikai kiadása nem készült. A szakirodalomban „kis enciklopédiaként” emlegetett mű és Sebestyén fordításának részletes elemzéséről lásd LENGYEL Réka, „*Décrire pour rendre sensible*”: Érzelmek, csoda és tudomány Jacques Delille *Les Trois Règnes de la nature* című tankölteményében = *Enciklopédikus tudásformák, a tudomány, az irodalom és a művészetek népszerűsítése a XVIII. századi Európában*, szerk. BARTHA-KOVÁCS Katalin, ARADI Csenge, GAUSZ Ildikó, SZÉKESI Dóra, Szeged, SZTE BTK Magyar–Francia Felvilágosodás Kutatóközpont, 2026 (Felvilágosodás | Lumières | Enlightenment | Aufklärung, 7), 185–200, <https://doi.org/10.14232/flea.2026.1.12>.

rendje iránt. A költő a legújabb tudományos eredményeket igyekezett beépíteni művébe, miközben a klasszikus eposzok emelkedett stílusát és retorikai eszköztárát alkalmazta. A költemény fontos gondolati háttere a felvilágosodás optimizmusa: a természet racionálisan megismerhető, törvényei harmonikusak, és mindez az isteni rend vagy az egyetemes értelem bizonyítéka. Delille szerint a természet tanulmányozása nemcsak tudást ad, hanem erkölcsi nemesedéshez is vezet. A *Les Trois Règnes de la nature* jól példázza azt az átmeneti korszakot, amikor a tudomány és az irodalom még szorosan összekapcsolódott, és a költészet fontos szerepet játszott az ismeretterjesztésben. A mű nagy hatást gyakorolt a későbbi természetleíró és didaktikus költészetre, különösen Franciaországban.

Jacques Delille műveinek idegen nyelvű recepciójára vonatkozóan elszórt adatok állnak rendelkezésre. A *Les Jardins* és a *L'Homme des champs* az eredeti francia nyelvű megjelenést követően rövid időn belül elérhetővé vált külföldön is, angol, olasz, spanyol, lengyel, orosz, latin változatokban.³ A *Les Trois Règnes*-nek tudomásom szerint csak holland és német fordítása készült. A rájuk vonatkozó adatokat röviden összegzem annak érdekében, hogy képet adva a mű nemzetközi fogadtatásáról és a más nyelvre való áttünetés kihívásairól rámutathassak az alább bemutatandó magyar fordítás kontextusára.

Elsőként Delille tankölteményének holland változata készült el, egy, az eredetihez képest jelentős mértékben átdolgozott változat, Adriaan Loosjes (1761–1818) holland költő, fordító munkája.⁴ A fordítás több részletben jelent meg, melyekről két recenziót közölt a *Vaderlandsche Letteroefeningen* (Holland Irodalmi Közlöny) című folyóirat 1814-es és 1815-ös évfolyama.⁵ Ezekből kiderül, hogy a szöveg inkább tekinthető Loosjes, mint Delille művének, hiszen a fordító az eredeti francia költeményt teljes mértékben adaptálta a holland viszonyokhoz, például a legelején ő maga a saját lakóhelyén, Bloemendalban szemléli a környező természet szépségét. Más szöveghelyeken holland tudósok kísérleteit, eszközeit illeszti be az eredeti gondolatmenetbe, így például az első énekben részletesen leírja az 1784-től Haarlemben működő Teyler-féle elektrosztatikus generátort vagy a híres haarlemi orgonát. A recenzió szerzője nem ítéli hibátlannak sem a holland szöveg nyelvezetét, sem a

3 Delille műveinek egyelőre nem készült kritikai kiadása. 2015-ben a Fonds national suisse de la recherche scientifique támogatásával egy kutatócsoport elindította a „Reconstruire Delille” projektet, melynek célja a francia költő életművének és recepciójának átfogó feltárása és a szövegek kritikai kiadásának létrehozása volt. A projekt honlapján egyedül a *L'Homme des champs* kritikai kiadása szerepel különállóan, de csak annyit tudunk meg róla, hogy előkészületben van. A honlapon a projekt részletes leírása mellett megtalálható a résztvevő kutatók tizenegy tételes bibliográfiája. A „Reconstruire Delille” projekthez kapcsolódóan 2018-ban megrendezésre került egy nemzetközi konferencia, melynek központi témája Delille műveinek idegen nyelvű recepciója volt. A konferencia programjáról a projekt honlapja tájékoztat, az azonban nem derül ki, készítették-e kötetet az ott elhangzott tanulmányokból: <https://delille.philhist.unibas.ch/projet.html>.

4 Jacques DELILLE, *De drie rijken der natuur*, ford. Adriaan LOOSJES, Haarlem, 1813–1814.

5 *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1814, 295–303, https://www.dbnl.org/tekst/_vad003181401_01/_vad003181401_01_0077.php; Uo., 1815, 495–498, https://www.dbnl.org/tekst/_vad003181501_01/_vad003181501_01_0144.php.

ritmikáját, de nagyra értékeli Loosjes eredményeit annak bizonyításában, hogy a holland nyelv is alkalmas természeti témák megverselésére.

Az 1837-es német változat ismeretlen fordítója rövid előszót írt Delille-fordításához.⁶ Gondolatmenetét egy Jean Paul (Richter) *Das Campaner Thal* című kisregényéből (1797) vett idézettel indítja, mely szerint „a költészet a filozófia elektromos kondenzátora”. A fordító véleménye szerint a költészetnek sajátos sűrítő ereje, érzelmi hatása van, mely a természeti témájú didaktikus költeményekben is érvényesül, ez adja a műfaj legitimációját. Felteszi a kérdést, vajon miért nem készül több ilyen típusú verses munka német nyelven, a hiányt egyértelmű negatívumként értékeli. Kitér arra is, hogy az eredeti francia jegyzetanyagot nem vette át, hanem egy bizonyos Zenneck professzort kért meg új, rövidebb jegyzetek megírására, valamint a költemény tudományos részleteinek ellenőrzésére.

A holland és a német változatok elkészítése jól mutatja, hogy legalábbis a 19. század első felében még volt kereslet a versbe foglalt természettudományos munkákra, s az eredeti alkotások mindkét nyelvterületen mutatkozó hiánya indokolta a fordítások közreadását. Elvégzendő feladat a két fordítás recepciójának, esetleges (iskolai) felhasználásának kutatása, a francia irodalom külföldi befogadástörténetének általánosabb keretébe illesztve.

Sebestyén László kéziratos fordítása

Sebestyén László (1768–1840. június 19. után) a 18–19. századi magyarországi irodalmi élet kevésbé ismert alakja.⁷ Évtizedekre kiterjedő, legalább három nyelv (a német, a francia és az angol) ismeretét feltételező fordítói működésének nyomai egy Kotzebue-darabnak (*Az Aszszonyi Jakobita Klub*), *A varázsfuvolás*nak, Madame de Genlis *La jeune pénitente* című regényének és Alexander Pope *Essay on Man* című költeményének magyarítása. A nyomtatásban kiadott szövegek mellett Sebestyénnek kéziratban fennmaradt egy Delille-fordítása, melynek címe: *A' Természet három Országá, Delille Jakab Fransz Szerző után, Magyar hősi versezetbe szabadon foglalva. Mindenik Énekhez hozzá-járuló tudós Jegyzésekkel együtt*. A fordító az 1820-as évek elején már biztosan dolgozott a mű magyar változatán, feltehetően a francia eredeti nyomán.⁸ A keletkezéstörténet következő biztos dátuma 1828. május 1., ekkor kelt

6 Jacques DELILLE, *Die drei Naturreiche: Ein Lehrgedicht über Physik, Chemie u. Naturgeschichte in 8 Gesängen*, Reutlingen, 1837, I–II.

7 Az életéről és fordítói működéséről egyelőre rendelkezésre álló kevés adatot korábban már összefoglaltam, lásd LENGYEL Réka, „Buzdítottván a' nagytekintetű Tudós Társaság által”: Akadémiai bírálatok Sebestyén László fordításairól, *ItK*, 2025/6, 731–758, <https://doi.org/10.56232/itk.2025.6.04>.

8 Lásd erről *Uo.*, 734–737. A MOKKA adatbázis adatai alapján a *Les Trois Règnes de la nature* öt kiadása összesen hat példányban található meg a nagyobb magyarországi gyűjteményekben. Az 1808-as első kiadás valamilyen okból kétféleképpen illusztrált változatban jelent meg: az egyik változat összesen négy metszetet tartalmaz, míg a másik két másféle metszetet. Az utóbbiból egy példányban a „de la Bibliothèque du Comte Nicolas d'Essterhazy Armoire No 14, Planche No 4” bejegyzés olvasható (SZTE Klebelsberg Könyvtár);

a Delille-fordítás előszava. Sebestyén ezt követően beküldte a Tudós Társaságnak bírálatra, ahol 1832-ben Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály készített róla egy-egy értékelést, s ezek szóbeli megtárgyalása után átdolgozásra visszaküldték neki. Az átdolgozást követően a fordító 1840-ben újra megküldte a 208+179 fólió terjedelmű kéziratot az Akadémiának, de azt továbbra sem adták ki, a kéziratárba tették (jelzete: MTA KIK Kt Term. Tud. 4r 3).⁹

Sebestyén a mű eredeti előszavának alább közölt magyar változata végére illesztett saját bevezetőjében arról írt, hogy „értékes tárgya” miatt választotta ki fordításra, és azért, mert szemléletesen mutatja be a négy fő elemet (fény/tűz, levegő, víz, föld) és „a’ Természet’ Országá”-t. Úgy vélte, az a verselési megoldás, hogy az eredeti, páros rímű tizenkettes mértéket hexameterre cserélte, hasznára vált a szövegnek, mivel így jobban hasonlít Lucretius és Vergilius műveihez. Mindemellett tartalmilag összhangban áll saját, a tudományokban az antikoknál fejlettebb korával. Új szóalkotásainak szükségességét a magyar nyelv korabeli állapotával magyarázta, utalva a görög és a latin nyelvtörténet rokon fázisára. Sebestyén szövege nem teljes fordítás, sok helyütt élt az elhagyás, rövidítés, összevonás eszközeivel, mind a verses részben, mind a kommentárban, melyet szintén magyarított. Az I. (az eredetiben 706 sor), a VI. (916 sor) és a VII. énekből (965 sor) egyenként több mint 100 sor maradt ki, a többitől kevesebbet hagyott el. A rövidítés többnyire egy-egy sor, fél-sor elhagyásából, több tagmondat összevonásából adódik. Ezt a fordítói eljárást az alábbi részletekkel illusztrálom; az előbbi esetében a magyar szöveg három sorral, az utóbbi esetében 14 sorral rövidebb a francia eredetnél. A két részlet egymáshoz nagyon közel található a VI. énekben, csupán 50 sor választja el őket.

A' bölcstől vizsgált, minden növényi fajoknak,
Meg vagyon önn rények, valamint jó hasznok is írva;
Jól tudjuk, Chíron' tehetős, orvos-leveléről,
Hogy számos beteget, 's gyakran meg-mente haláltól;
Már eleink, sűrűn áldák, a' Manna' hatalmát.
A' hosszabb éltét Voltérnak Kasszia adta.

az MTA KIK az 1809-es kiadás két példányát, az OSZK az 1817-es, a Debreceni Egyetemi Könyvtár az 1821-es, a Somogyi Könyvtár az 1835-ös egy-egy példányát őrzi. Sebestyén bizonyosan kiadásra szánta a szöveget, amit az is bizonyít, hogy a kéziratba beletett két képmellékletet. Az első a címlap és az előszó között található, egy Jacques Delille-t dolgozósbábájában ábrázoló illusztráció az 1808-as, négy metszetes kiadásból, lásd erről *Uo.*, 739–740. A másik metszet ugyanannak a kiadásnak a II. kötetéből a fordításkézirat II. kötetének első lapja után van bekötve, hátlap felirata: „Rémülten, s némán nézven egymásra ezen két / Büszke vetés-társak, mintegy merevedve meg-állnak.” Sebestyén ehhez is azt az utasítást adta a nyomdásznak, hogy a metszet alatti francia feliratot, az V. ének két sorát („Interdits tous les deux, et muets un moment, / Ces superbes rivaux restent sans mouvement”, II. kötet, 26.) cseréljék a magyar változatra.

⁹ A kézirat online is elérhető az MTA REAL-MS repozitóriumában: <https://real-ms.mtak.hu/30171/>. Itt szeretnék köszönetet mondani Monok Istvánnak és az MTA KIK Kézirattára munkatársainak a kézirat digitalizálásáért és online elérhetővé tételéért.

Úgy de család máktól, álmodt, véglen örökre.
 Régi Homér, 's Plátó' munkáit, hajdan időkben, –
 Hív emlék táblán tartá a' Níli papíros.
 A' kender növény, szárnyat nyújt mennyi hajóknak!
 Pergetik a' finom lennek, sok szépek az orsót. –
 Mennyi növény! különös móddal, sokféle sajáttal,
 Ád nekünk étket, sok italt, 's testünkre ruhákat.
 Úgy ágak, gyökerek, levelek, 's még mennyi virágok?
 A' Készítmények' színét, díszét szerezik-meg.
 Sok szövevény' fényét, az igen szép indig okozza.
 A' Kakaó édjét, illattal töldja vanilla
 Majd, a' jó almák, kelemes leveket ki-bocsátván,
 A' munkás' szomját, szikrás nektárral el-óltják.
 A' Komló, hidegeb vete-társ lévén, bor-erővel,
 Mint kávé helyiben, szolgál, kedvel csevegők közt.
 Khinai zöld levelek, keletes, 's jó édjeket adván,
 A' terhelt gyomrok' bajait, gyakran igazítják.
 [...]

Van még, más ital is, mellyet lángyoska Poéták
 Kedvelvén, ezeket buzdítják versre levél. –
 Még, Virgíl nem ivá; Voltér hörpölte, 's imádtá. –
 Óh! kelemes Kávét! téged szült bódog, Aráb-föld;
 És bódog szintúgy, ki gyümölcsöd' barna levél,
 Fel-fúvott gyomrát, ismét jobb rendre apasztja. (46)
 Akkor is, ím! mikoron vénség tompítja az ínylest,
 Vidító italod' szeretem hörpölni cukorral. –
 Jersze tehát kedves nektár! 's ihlélve erősíts!
 Nagy hasznú rényed, vidám képzésre üdítsen!
 Illatozó szeszedet, csak alig hogy, érzem erebben,
 A' téged szülő Égnek meg-hatva hevétől, –
 Im! tüstént ébred, minden testembeli érzék;
 Gondolatim számomb, 's újjúlt formái jelennek;
 Képzetem, úgy, valamint az előtt, száraz, szomorú vólt,
 Már mostan mosolyog, 's dússan készülve szökellik;
 Mintha ugyan, minden cseppel, nyelvén napi sűgárt,
 Egy vidám, termékeny, erős, láng-észre hevülök.¹⁰

Sebestyén bevezetőjében utal arra, hogy Delille szövegéből sok mindent elhagyott. Ennek kapcsán külön említi az „Episodá”-kat, azaz „mellék-fordulat”-okat, melyek véleménye szerint a görög-római mitológiai történetekre hasonlítanak, s így saját

10 DELILLE, *A természet három országa*, II, 55, 58. Sebestyén pontosan lefordította a két részlethez tartozó összesen 11 jegyzetet is, lásd *Uo.*, II, 77–80. (A lapszámozás az V–VIII. énekeket tartalmazó II. kötetben újrakezdődik.)

kora „tisztább költésé”-hez képest csak „játszadózások”, „ürességek” (így kimaradt például az I. énekből az Aurora Borealis mitológiai leírása). Úgy vélte, „a’ Poëma’ díszét inkább a’ szép, erős gondolatok” adják, de azért a színesítő történetbetétek közül is lefordított néhányat. Tartva azon „komorab” olvasói véleményről, mely szerint ezek a történetek „igen ifjasak”, „sőt szerelmesek”, s ezért nem illenek a költeménybe, ezt a döntését is megmagyarázta: a „Fransz kedvű ’s nyájas, érzékeny természetű” Delille így tartotta jónak, követve az „utile et dulce” antik eredetű előírást. Sebestyén további fontos kitétele, hogy munkája *nem fordítás*, mivel az eredeti művet csak „mint fel-vett vezér-fonalat” használta.

Alkotói módszerének további jellegzetessége, hogy a szövegbe rövidebb-hosszabb terjedelmű önálló betoldásokat illesztett. Így például a híres zeneszerzőknek a II. énekben olvasható felsorolásába bécsi és magyar muzsikusokat is felvett, s az ehhez fűzött magyarázatban róluk is közölt adatokat. Az eredetiben Delille csak Sébastien Érard francia hangszerkészítőt és Nicolas Séjan orgonistát, csembalistát említ, míg a fordításból Érard neve kimarad (csak a kapcsolódó jegyzetben szerepel), de Sebestyén kiegészíti a listát az általa jelesebbnek tartott Cherubini, Haydn és Mozart nevével. A fordító tájékozottságáról, zenei érdeklődéséről árulkodik, hogy a jegyzetben említésre kerül Rossini és Liszt, valamint a 19. század első évtizedeinek kitűnő magyar zenészei, zeneszerzői, Lavotta János és Csermák Antal is. Az énekesek közül Sebestyén négy hölgyet, Dávid és Katalani asszonyt, valamint Fodor és Szontágh hajadonokat sorolja fel, akiknek személyét egyelőre nem tudtam azonosítani.

Vainqueur mélodieux des antiques merveilles,
Quels accents tout à coup ont frappé mes oreilles!
J’entends, je reconnais ces chefs-d’œuvre de l’art,
Trésors de l’harmonie et la gloire d’Érard.
De l’instrument sonore animant les organes,
Séjan a préludé: loin d’ici, loin profanes!
De l’inspiration les sublimes transports
Échauffent son génie et dictent ses accords:
Sous ses rapides mains le sentiment voyage;
Chaque touche a sa voix, chaque fil son langage;
Il monte, il redescend sur l’échelle des tons,
Et forme, sans désordre, un dédale de sons.
Quelle variété! que de force et de grâce!
Il frappe, il attendrit, il soupire, il menace;
Tel au gré de son souffle, ou terrible ou flatteur,
Le vent fracasse un chêne ou caresse une fleur.

(I, 137–138.)

Óh! ti jeles rényű, ’s finnyás ízű haladóji!
A’ régen költött, ’s meg-avúlt muzsikák remeké-
nek. (30)
Melly gyönyörű zengést indít, mivtek füleimben!
Eszmélem benne’ remekét, újjab muzsikának
Bámúlok fennségeiden te Szezsán! ’s Kherubíni!
Im! fel emelsz Égig, fennséges képzeti Hayden.
És szívem hódol Kegyeidnek, drága Mozzártom!
Mindenitek, mintegy ragadódván ihletek által, –
Lelkeitek, millyen gyönyörű hangokra üdül-
nek! –
Mennyei szép képzés’ nyomain, járván eszetek-
kel,
Felséges lépcsők’ fokain fel-lengetek! ismét –
Majd le bocsátkoztok, dörgő más indulat útján;
’S tévén, mind ezeket, gyönyörű, ’s mért
hang-egyenek közt,
A’ dörgő nagy erőt, váltjátok sima kegyekkel! –
A’ szél így dühödik; ’s enyeleg mint csendbeli
szellő, –
Majd töri a’ fákat; – vagy ugyan leng, gyenge
virág közt. –

(I, 89.)

J'entends [...].

On est dispensé de faire une note, quand il s'agit de MM. Érard et Séjan, tous deux connus depuis long-temps, l'un, par la beauté de son exécution, l'autre, par le mécanisme ingénieux qui a porté au plus haut degré de perfection ses harpes et ses pianos.

(I, 188.)

30 Sz. 89. L.

[...] Szezsán (Sejan Fr) igen híres muzsikai jatszó Párisban; és Erárd egy híres muzsikai szerszám-készítő ugyan ottan; kiknek emlékezetét kívánta Delille Úr itten fel-tartani. – De ezeknél sokkal jelesebb művészek élnek, és éltek ez időkben, más nemzetek között, ezek közül némelly főbbeknek emlékezetét mintegy a' Poëma szövegében meg-érinteni, méltónak tartotta a' Magyar Áttevő. – Illyenek: Hayden, Mozárt, Kherubini; ezeken kívül Rossini, a' híres magyar eredetű Liszt; az éneklők közt: Dávid, Katalani Asszony, Fodor, és Szontag hajadonok; A' Magyar Nemzeti muzsika is, szép hajnallal látszik derülni, jelesebb szerzők, és játszők mutatták-ki magokat; úgy mint Lavotta, Csermák, és mások többek.

(I, 124–125.)

A VI. énekben, ahol Delille a híres francia borokat mutatja be, Sebestyén nem mulasztotta el büszkén megemlíteni a tokajit, egy összesen kilencsoros betoldásban. Ez a költeménynek az a fentebb már említett része, melyben a gyógy- és egyéb haszonnövények felsorolása olvasható, s ahol a kávé és a tea után a búza és a szőlő következik.

A' Tokajit, melly is Magyarok' jó földje' gyümölcse
E' dücslő verslés' köziben mellőzni nem illne.
Drága arany színnel, 's gyönyörű illattal ajánlja
Mennyei jó szeszeit; 's nektár éd végzi az ízét;
Nagy rényű leviből eredez, kedv, élet, egészség. –
Sem malagát, Kiproszt, se Kanárit, szinte Madérát,
Sem kíván magyar íny; egyedül a' dőzsre, nyalánk dús;
Így Tokajink, méltán dícsért, fejedelme boroknak!
Mint az arany, valahány ércznek hirdetve Királya.¹¹

A magyar nyelvű jegyzetanyagban „A' Magyar Áttevő jegyz.” megjelöléssel található négy olyan magyarázat, melyek az eredetiben nem szerepelnek. Teljes terjedelmükben közlöm őket, mert jól illusztrálják Sebestyén irodalomtörténeti, botanikai és állattani műveltségét, s némileg árulkodnak tájékozódása egyéb forrásairól. A negyedik jegyzet azért érdemes a figyelemre, mert Sebestyén az oroszánok jelleme kapcsán két kortárs anekdotát idéz fel, melyek egyike az 1788-ban Belgrádot védő török pasa, a másik egy vele egy időben élt, Izzed nevű pasa története, akik az elbeszélés szerint mindketten tartottak maguk mellett egy-egy szelídített oroszánt.

¹¹ Uo., II, 57.

Úgy mondják: hogy ezen bájló barlang vala hajdan,
Lakhelye, a' híres Fingálnak; 's ott vere lantot:
Ám fia, még büszkébb emléket szerze nevének
Halhatlan verslés dücsibenn, mint élteki Attyák.¹²

Igen régi költésnek tartották a' későbbi időig, az Osszian' énekeit, közel úgy, mint a' homályos régiségű Heziodosz' és Homérosz' poémait. De egy újabb fel-fedezés; melyet az előtt néhány esztendőkkal tudtunkra adtak az Angol-Országi jelentések, ki-fordította sarkából ezen tetszetős vélményt; azon jelentések úgy szóllanak: hogy az akkori idő' tájján, vizsgáltván bizonyos Skót-országi elhagyatott Klastromnak bútiorai, a' többek között egy deszka-szegezetre (német: Verschlag) is akadtak, melyet felbontván, 's vizsgálván, többféle könyvek, és írományok közt fel-lelték az Osszian név alatt esméretes költménynek, vagy énekeknek valóságos eredeti kéz-íratját; melyet egy azon Klastromban (ha jól jut eszembe) a' tizenharmadik század' tájján élt szerzetes-barát írt volta' régi Kaledóni nyelven; az után sok idővel Macpherson, Angol nyelvre fordította azt, és az Angolból több másféle nyelvekre által-tétetett. Mind e' mellett, ámbárhogy elveszti is Osszián, az ő valódi történetének, és régiségének bájját, mégis csak egy jeles Poëma marad az, a' szép egyszerűséggel rajzongó érzelmek' nemébenn. Vallyon: nem jutna é Heziodosz, és Homérosz is illetén ki-fejlésre? hogyha a' homályos régiség, az ő eredetjekre kedvező, és rejtő fátyolt nem vetett volna. – A' Magyar Áttevő jegyz.¹³

Itten meg-jegyezhetjük azt is: hogy mennyivel ment elébb a' növény-esméret, Linné idejétől számolván a' mostani időig. Linné, önn idejébenn, nem adott-elé egészen kilencz-ezer-féle növényt; mostan pedig Svajcz Országban lakoss De-Kandoll' nevű, híres botanista,¹⁴ hetven-ezren felül mutogat; mennyi külömbség! És még mennyi lehet hátra, sok ki-nem kémlelt részeiben a' Földnek? – A' Magy. Átt.¹⁵

Mivelhogy itten, az állati országról vagyon szó, nem lehet felesleg való, a' fürkésző, 's tudományos emberi észnek, az állati országra nézve eddig tett tapasztalásait elő-adni, és meg-jegyezni tudni illik:

Az állatok nemét 53 vagy 54 ezerre, sőt többre is számolják a' Tudósok. – Az emlős állatokat Humboldt 500ra; Desmares Francz Túdós pedig, 662re számolja;¹⁶ a' ki ásottakat, 's kétséges neműeket is ide számolván, 849 féle

12 „Cette grotte enchantée, et ce séjour magique, / De Fingal, nous dit-on, fut la demeure antique. / Là résonnait sa lyre, et ses chants solennels. / Laissons là ces récits: dans ses vers immortels, / Son fils lui construisit un plus superbe temple.” DELILLE, *Les Trois Règnes*, I, 281.

13 DELILLE, *A természet három országa*, I, 207–208.

14 Augustin de Candolle (1778–1841) svájci botanikus.

15 DELILLE, *A természet három országa*, II, 70.

16 Anselme Gaëtan Desmarest (1784–1838) francia zoológus, a *Mammalogie ou description des espèces des Mammifères* (1820) szerzője.

nemre teszik a' Tüdösök. – Ugyan csak Humboldt, a' Madarakat 5000re; a' szárazon, 's vízben is élőket, vagy kétlakikat 700ra; a' halakat 2500ra, a' bogarak nemét pedig 44000-re teszi. – A' Magyar Áttevő. –¹⁷

Hogy az Orozlány is, a' meg-szelídíthető, és érzékeny állatok közé tartozik, azt sok példák bizonyítják. 1788-dik eszt[endő]ben, midőn az Ausztriai Se-regek Belgrád várát véletlen rohanás által akarák el-foglalni, de a' sűrű köd miatt, sokkal alább eveztek a' várnál, és így a' szándék nem mehetett véghez, vőlt szinte az akkori Basának egy szelíd hím orozlánya, mellynek megvívására, különösen tizen-két választott Granatérosok valának rendeltetve. – Az ez időbeli Nagy-Vezérnek, Izzed Basának is, vélhetőleg, még most is, meg van egy szelíd hím orozlánya, melly is, Kapudán Basává létekor, bé-menvén vele a' Divánba, minden jelen-lévő Török Nagyokat megrettentett, úgy hogy ki az ajtón által szalad-el, ki az ablakon ugrott-ki, és Izzed egyedül maradt az Orozlánnyal. – A' Magy. Áttevő.¹⁸

Összességében elmondható, hogy Sebestyén László szövege a francia eredeti igényes átültetése, noha annak nyelvi-retorikai színvonalát az átültető nem tudta elérni. Két akadémiai bírálója, Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc egyaránt úgy ítélte meg, hogy a szöveg további csiszolásra szorul, nyelvezete elavult, nehézkes, javítandó a mondatok szerkezete, átgondolandó, helyénvalók-e a fordító szóalkotásai.¹⁹ Mindazonáltal Sebestyén szövege lehetőséget nyújt a korabeli magyar tudományos nyelv állapotának vizsgálatára, annak felmérésére, mely terminusoknak létezett bevett magyar megfelelője, s hogyan igyekezett Sebestyén a maga észjárása alapján megteremteni a még nem létező szakszavakat. Mind a költeményben, mind a kommentárban megtalálhatók továbbá mára a használatból kikopott vagy csak nyelvjárási használatban megmaradt kifejezések, például a növénynevek esetében, így az átültetésnek ez a nyelvi rétege is további figyelemre érdemes.

Összegzés

Sebestyén László a *Les Trois Règnes de la nature* magyar nyelvű adaptációjával olyan vállalkozást hozott létre, amely az irodalom, a természettudományos ismeretterjesztés és a nyelvi normaképzés határterületén helyezkedik el. Delille műve a 18–19. század fordulójának európai didaktikus természetköltészetébe illeszkedik, a vers és a jegyzetek kettőssége lehetővé teszi a tudományos ismeretek esztétikai közvetítését, és átmenetet képez a szépirodalmi és a tudományos szövegformák között. Sebestyén fordítása e nemzetközi hagyomány magyarországi változataként értel-

¹⁷ DELILLE, *A természet három országa*, II, 118.

¹⁸ Uo., II, 171. Az anekdotákban említett pasákat nem sikerült azonosítani. Abban a korban élt Cezayirli Gazi Hasan Paşa (1713 előtt–1790), aki tengernagyként és nagyvezírként szolgált az orosz–török háborúban, s akinek a leírások szerint volt szelídített oroszlánja.

¹⁹ LENGYEL, „Buzdítottván...”, i. m., 737–738.

mezhető, ugyanakkor sajátos „honosító” stratégiát követ. A francia alexandrinusok hexameterre való áttétele tudatos poétikai döntés, amely az antik didaktikus költészet – elsősorban Lucretius és Vergilius – tekintélyéhez kapcsolja a szöveget. A fordítás nem teljes: Sebestyén rövidít, elhagy, összevon, másutt pedig betoldásokkal él, és az eredeti művet „vezérfonalként” használva önálló magyar tankölteményt hoz létre. A magyar vonatkozású példák és kiegészítések – így a tokaji bor említése vagy a magyar és bécsi zeneszerzők felsorolása – a kulturális honosítás gesztusaiként értelmezhetők, amelyek a természeti világ bemutatását nemzeti horizonton belül kívánják értelmezhetővé tenni.

A szöveg szerkezete – a verses főszöveg és a magyarázó, adatoló jegyzetek együttese – szoros rokonságot mutat a 19. század első felének természettudományos enciklopédiáival és tankönyveivel, amelyek célja a tudás rendszerezett, didaktikus közvetítése volt. Sebestyén munkája e tekintetben a prózai ismeretterjesztés alternatívájaként értelmezhető: a költői nyelv eszközeivel igyekszik befogadhatóvá tenni a természet rendjét, miközben jegyzeteiben a tudományos pontosságra törekszik. Ez a kettősség – a poétikai és az enciklopédikus regiszter együttélése – különösen alkalmassá teszi a kéziratot a magyar tudományos nyelv kialakulásának vizsgálatára, s még ha retorikai színvonala nem is mérhető az eredetihez, kivételes lehetőséget teremt a korabeli magyar tudományos nyelv állapotának vizsgálatára, a terminusalkotás és terminusátvétel működésének feltérképezésére. A szövegben megjelenő elavultnak vagy nehézkesnek érzett nyelvi megoldások nem pusztán esztétikai hiányosságokként értelmezhetők, hanem forrásértékű dokumentumai a reformkori magyar tudományos nyelv ingadozó, alakuló állapotának. Sebestyén fordítása így a természettudományos enciklopédiák és tankönyvek nyelvi világával párhuzamosan vizsgálható, feltárva a nemzeti nyelvű tudásközvetítés korai formáit.

A fordítás keletkezésének és recepciójának ideje egybeesik a reformkori magyar irodalom intézményesedésével, a Tudós Társaság létrejöttével, valamint a nyelvi és poétikai normák fokozódó szabályozásával. A fordítás végül kiadatlan maradt, ami jól jelzi a didaktikus természetköltészet megváltozó státuszát. A klasszicista legitimációs stratégiák – a hexameter, az antik előképekre való hivatkozás, az *utile et dulce* elvének hangsúlyozása – a reformkori ízlés centrumától egyre inkább eltávolodtak, miközben a romantikus líra és az újabb poétikai elvárások kerültek előtérbe. Sebestyén műve így a kanonizációs folyamat peremére szorult, noha alkotója egyértelműen az intézményes nyilvánosságba való belépés szándékával készítette el fordítását. Mindazonáltal nem csupán egy kiadatlan, periférikus irodalmi vállalkozás, hanem a 19. század első felének magyar tudáskultúráját feltáró dokumentum. A reformkori irodalom és a természettudományos ismeretterjesztés metszéspontján helyezkedik el, és azt a történeti pillanatot rögzíti, amikor a verses tudásközvetítés még életképes alternatívája a prózai enciklopédiáknak és tankönyveknek, ám már kiszorul az intézményes kánonból. E határhelyzet teszi Sebestyén munkáját különösen értékké az irodalom-, nyelv- és tudománytörténeti kutatás számára.

Sebestyén László

[Előljáró Beszéd]

Közzéteszi Lengyel Réka

A' Természet három Országa
Delille Jakab Fransz Szerző után, Magyar hősi
versezetbe szabadon foglalva.
Mindenik Énekhez hozzá-járuló
túdós Jegyzésekkel együtt.

Opinionum commenta delet dies; Naturae iudicia confirmat. Cicero.¹

Első kötet.

{1} Előljáró Beszéd.

E' Poëma nem tagadhatja: hogy a' Leírási Nemhez tartozik. – Mind hibái mind hasznai az illy nemű Munkáknak, még a' Vittatás' kétes tárgyai, a' Kritikálók, és Szerzők között. – Kár! hogy a' dolog, még kétséges függésben van. – Le-írni valamit, hogy le írva legyen, – kábaság; de leírni azért, hogy érezhetőbbeké tegyük a' Művek' előmeneteleit, és a' Testi, vagy Erköltsi Természet' tüneményeit, nem csak illendő, és szabad, de szükséges is. A' mi pedig szükséges, mindenkor fedhetetlen marad. – E' poëmáról tehát meg-kell jegyezni: hogy e', nem valamely terjedt históriai leírás; hanem a' Természeti tárgyak' főbb vonásainak elő-adása; a' szerint, a' mint azok, az emberi tapasztalás által, időről időre, e' jelenvaló korig észre vétettek. Némellyek ugyan, nem akarnak részt venni, csak a' Hősi, vagy Indulati (Dramai) tettekben; de vannak ítéletesebb Olvasók is, kiket szelídebb jelenésekkel, 's nem szertelen érzékenységgű érdekekkel illetni lehet. – Minden költési mívekben, kettő a' részvétel, egy, melly a' tárgyból, más, melly az előadás' mívéből származik. –

Jókésőn vettem észre: hogy e' felvett tárgyam, nagyon haladja az erőmet. – Hogy találok nyelvem' szóllását? – Kérdé egy idegen, valamely Áthénai lakost. Egy Theszálai lakost tekintvén, nem szóllasz rosszul, felele neki az Athenai. Én is idegen lévén a' Tudományok' Országában, csak illye{2}tén dicséretet érdemlek, 's várhatok. –

¹ „Opinionis enim commenta delet dies, naturae iudicia confirmat.” CICERO, *De natura deorum*, II, 5. ('Mert az idő eltörli a vélekedések koholmányait, a természet ítéleteit pedig megerősíti.')

Mindazonáltal véltem: hogy kellessék itten ki tenni némely eszméleteket, e' munkának tárgyára nézve, és azon Írókra nézve is, kik előttem erről, akár folyóan, akár verselve ügyeltek.

Panaszlottam nem egyszer, hogy a' régi korok' némely derék Költői, el mellőzték tudtunkra adni: nevét, és Kormányát, azon helyeknek, a' hol laktanak, nagyobb, vagy kisebb részét bődöságoknak, mellyben éltenek, és célját, 's első fogadását Munkájoknak. –

Virgil nem mindenképpen vétkes, az illy mellőzésben. Azon bájoló dicséretében, mellyet adott a' mezei életnek, nyilván vallja irigyletét szerencséje eránt Lukrétznek, hogy a' Természetet leg elsőbb énekelhette, mint olly tárgyat, melly sokkal termékenyebb és bőlcsebb foghatóságú, mintsem az ő Georgikája. –

[Hogy legalább halvány képet adjak sajnálatáról azoknak, akik nem tudják elolvasni azt latinul, idézek itt néhány verssort fordításban abból a részletből, amely e vers első könyvében található.²

Engem, legdrágább múzsák, ti segítetek inkább,
Kiknek adóm lerovom, sebesülve szilaj szerelemtől,
Villantsátok elém az eget meg a csillagok útját,
Mért fogy a Nap, Hold mért kerekül fenn váltakozólag;
Mért remeg olykor a föld? mily erőkre türemlik a tenger,
Hogy tör a gáton is át? vize vissza miért vonul aztán?
S mért siet úgy lemerülni telente az Óceanusba
Mindig a nap? valamint mért hosszú máskor az éjjel?
Ám ha szivem vérével tán felgyúlni tehozzád,
Természet, nem tudnék, hogy törvényeid értsem,
Akkor a rét bájol majd el, vagy a völgyi folyóhab,
S élni, lemondva dicsőségről, víznél fogok, erdőn.
Ó, hol a Sperchéus mezeje, s te, Lacónia baccháns
Szűzeinek hegye, Táygetos? Ki von engem a híves
Haemusi völgybe, hogy ott buja lomb árnyába takarjon?³

A következő versekben Vergilius továbbra is csodálatát fejezi ki a költő iránt, aki mert visszatérni a dolgok alapelveihez és letaszítani trónjáról a babonát.

Mily boldog, ki a dolgok okát ismerni tanulta,
És a könyörtelen elmúlás minden riadalmát
Sarka alá veti, sőt a falánk Acherón özönét is!⁴

² A szögletes zárójelbe tett részeket Sebestyén kihagyta, ezeket Delille eredeti francia szövege alapján, saját fordításomban közlöm.

³ VERGILIUS, *Georgica*, II, 475–489. (Lakatos István ford.) Delille tévesen adja meg az ének számát.

⁴ *Uo.*, II, 490–492. (Lakatos István ford.)

De ami figyelemre méltó, az az, hogy a jámbor Aeneas énekese, miután gratulált Lucretiusnak filozófiai merészségéért, visszatér vallásos jellegéhez, és örömét leli abban, hogy visszatérhet „a nyájak istenének és az erdők nimfáinak”⁵ szelíd törvényei alá.]

Itt van hely, annak ki fejtésére, a' mi Lukrétz Költésének jelségét* és főségeit** el határozta; 's milyen okoknak kellessék mind szépségét, mind híjjait tulajdonítani! – A' legelső kétségen kívül, azon kis előmenetel, melyet Lukrétz' idejében tett, vagy nyert vala a' Természet esmérete. Még Szeneka és Plin is, kik jóval későbbben írtanak utána, bizonyítják, az akkori Századnak szűkes esméretét, a' Természetre nézve. Meg kell vallani, hogy valamint az emberiségnek van oka, a' Rómaiak ellen panaszkodni, úgy {3} nem kevesebbé panaszkodhatnak ellenek, a' tudományok is. – Hogyha a' Consulok, Proconsulok, Praetorok, Quaestorok, 's mind azon kényhatalmú Tisztviselők, kiket Róma szétűldöze a' Világ' különféle részeibe, alkalmazták volna eszközeiket, felfedezésére és összevegyűjtésére mindazoknak, melyek a' Természet' esméretére nézve mind csudássak, és hasznossak, az igazgatások alá bízott Tartományokban találtathattak; hogy ha akkora, midőn olly számtalan tigriset, oroszlányokat 's más vadakat küldöztek Rómába, melyek, mint bizonyítja Czczerónak egy valóan csudás levele; némellykor egy nap alatt el vesztenek a' vérengző Czirkusban; hogy ha mondom, mind azon pillantatig, míglen ezen állatok, fel áldoztattak a' Fejedelem' – nép' multságára, azoknak sajátságokat 's természeteket ki kémelgették volna; ezen természeti és sajátsági minéműségek, bár mint kényszerítve és kitörülve lehettek is, a' hosszas fogság által, még is számtalan esméreteket adhattak volna a' Természet' Állati Országáról, és az egész Világot magokévé tehetnék volna a' Római Természet-vizsgálók. – De annyi költségek, annyi állatok hasztalanul veszték-el az emberi esméretekre nézve. – A' Tisztviselőség meg-tette udvarlását a' Nép eránt; a' vér folyt vala; ezen Látmányok vérengzéshez szoktatták a' Nép' szívét' és szemét; 's ez elég volt Rómának. –

{4} Ellent nem állván e' tudatlanság, hogy ha Lukrétz meg felelt volna címjének, csak ugyan hagyhatott volna nekünk egy különös és hasznos Poémát. – A' művek és Tudományok, már akkora Rómában, elég nagy lépéseket tettenek vala: már az Ásványi, Növényi és Állati anyagok jó kimenetellel használták a' műhelyekben és kéz-művekben; már a' Föld, mindenütt mutatta a' Levegő-, víz-, és tűz-mívetének szüntelen befolyását; Hajózások bár mely félénk, 's tellyesen tudatlan vala is, még is a' szelek', víz és szél-oszlopok, 's tengeri veszélyek nagy mívletét, meg esmértette velek. Hogy ha Lukrétz, a' helyett, hogy idejét veszté az ő képtelen Mindösszének, és az atomok történetes ütközetének össze-szerkeztetésével, azoknak függőleg való rohanásaiknak, 's vaktan lett tévedéseiknek festegetésével, inkább elő-adta volna azt a' mit bizonyosan tudtak már az akkori időben, mostan gyönyörködve hasonlít-

5 Uo., II, 493–494.

* Jelség: Character; bélyeg helyett; melyly igen szerszámosnak láttzik; inkább stigma. [A csilgallal jelölt jegyzetek Sebestyén saját megjegyzései.]

** Főség: principium.

hatnánk össze a' régi idők' esmérteinek szegénységét, a' mai fel-fedezések' dússágával, a' Római bölcselkedést a' Görögökével, és a' Rómaít, a' mostani tanultabb világgal. – Ezek lettek volna a' Testség' természetéről elmélkedő Poétának tárgyai. – Az Erkölcsi Poéta, még eszméltetőb' okok' be-folyása alatt élt, az akkori időkből. Azon időszak, melyben Lukrétz írta Poémáját, annak jelségét és fősegeit meghatározta. – Róma már akkor el-vesztette volt – hajdani rényeit. – Hazafiai már régen fel váltották a' szántó-vasat Kardal, és a' gabona-hordó szekeret, dia{5}dalmi szekérrel, hagyták fa Jupitereket, az arany Jupiterért, gazdasági épületeiket, kevély palotáikért. – A' dússág 's fény-űzés iszonyatos vetéje, fogta már akkor, a' közállomány' leg-főbb embereit. Ugyan azon piacokon, melyeken az előtt az iga-vonó 's más hasznos marhák árultattak, már akkor a' Consul 's Praetor hivatalok, nyilván való módon, adattattak el. – A' honni háború el tépvén minden köteleit a' társaságnak, sőt a' vérségnek is, nagy számmal szülte a' leg átkozottab vétkeket; a' védettek meg fojtották védjeiket, a' gyermekek Szüléiket, a' vétkek' és gonoszságok' szertelen súlja terhelte a' Lelki-érzést. Ekkoron az Epikúr nyomain induló Poéta, hirdetvén a' Rómaiaknak az Istenek' részvétlen voltát, az emberi dolgokra nézve, ajánlván a' jelen javakkal való élést, 's mesének állítván a' jutalmazó, 's boszúló jövendőt, végre szét-rontván némely utolsó kötések, melyek még a' vétket félelemben, a' tudatlanságot iszonyodásban tartották, kísértetvén a' zabolátlan indulatoktól, mely hamar, és könnyen meg nyerhette a' közönséges kedvellést ; és örömmel olvastatta magát egy bűnre 's büntetlenségre vágó faj által. –

De még is jegyzésre méltó: hogy Lukrétz, csak ugyan nem merte meg támadni, a' Római Religiónak alapjait; ámbár melly-igen akarta volna is, kioltani Jupiter világlámát, szét-törni Pallás' láncsáját, el ragadni Neptún csizmáját, {6} szigonját, Vénus' övezetét, az Ámor tegezzét és a' Fúriák' vesszejét; be-érte azzal: hogy ostromolta a' Skyllák', Kentaurok', Khimérák' és minden koholt Lények' valóságát; mellyeket a' babona és hibás Poësis szült vala. – Munkája kezdetében is, Vénushoz könyörög a' végett: hogy Márstól nyerné meg, a' Világ békességét. –

Próbáljuk már most becsre vinni Lukrétz' szépségeit, és híjánosságait. Tekintvén mint Poétát, nem tagadhatjuk benne, bizonyos grádicsát az erőnek, bőségnak és szembetűnő eredetiségnek; mellyet résszerént tulajdonítani lehet, azon nyers és vadon hathatóságnak, melyben volt az akkori nevedő Római Költés; szabad lévén még, a' makacs szokás' jármától, valamint az igen finúlt ízlés' finnyától is. – Hogy ha azt hasonlítás által határozhatnánk, találnám képét ez igen dúzs, és eleven, de gyakran darabos és gyártott Poësisnak, azon oroszlánynak, mellyet Milton feste előnkbe, a' teremtsérről adott felséges táblájában; melly is félig formálva, félig idomtalan, egy részint a' földel küszködve, melly még magában tartóztatá őtet, részint pedig, már világossan láttatta szikrázó szemeit, és az állatok' királyát illető nagyságos orcáját. – Véglen, Lukrétz szépségei, az ő éles eszének sajátjai, valamint nagy része hibáinak, nyelvének mívei, melly ugyan fellyebb való volt Enniusé{7}nál, de sokkal csékélyeb Virgilénél. – Ingyen keresnénk Lukrétz' verseiben, az ízlés finnyát, a' ki-tételek, 's képzetek' szép választékát, a' folyó díszességet, ama hasonlító ösz-

ve-illést,* mely a' hangal festeget, mindenfelett ama kedves érzékenységet, melyet a' Georgika' szerzője minden munkáiba be-hintett. – A' Természet mindég fősvény a' mi vágyainkra, de mindég adakozó lévén szükséginkre nézve, úgy látszik: hogy e' két Poétát különböző pártlással készítette-ki; a' szemlélődő Poétának, csak egy részét adta a' Poétai tehetségnek; a' Föld-mívelő Poétára, egészen ki-tölté azt. –

Kíváltkán Episódáiban, láttatik Virgil, Lukrétzet nagyon fel-haladni. Kiki meg győződhetik erről, egybe-hasonlítván Leírásaikat, mellyeket mind ketten a' dög-halálról tettek: Lukrétz' festményében, nem igen találunk egyebet az unalmas jeleknél, mellyekkel az olly iszonyatos csapás ki-adta magát; – holott a' tárgy igen segíthete rajta, mert az ő Leírásában az emberek, a' Virgilében az állatok vésztenek. – De melly igen érdeklőleg tudta azt a' Mántovai Poéta elő adni! – Majd szerencsés ellentételekkel, majd némelly környületek' 's fel részlések' indító, 's fenséges meg-választásával. –

[Ha levágja a bárányt, az bőséges legelőn van; a természeténél fogva szeretetteljes kutya dührohamokban elpusztul; a büszke ló elfelejti a dicsőség szeretetét, a csatatereket és az olimpiai pálmafákat: a bika, ami még érdekesebb, sajnálja munkája társát, aki a mellette esik az imént ásott barázdában; Nem egy bajtársát gyászolja, hanem egy testvérét,

*Fraterna morte.*⁶

Hogy érdekesebbé tegyem ezt a filozófiai, következésképpen kissé hideg műfajú költeményt, én magam is bemutattam néhány epizódot, amelyek többnyire történelmi jellegűek. Néha az utóbbi műfajt részesítettem előnyben, mert ötvözi az igazság vonzerejét a fikció varázsával. Egy témával való foglalkozás művészete nem más, mint kilépni belőle anélkül, hogy eltávolodnánk tőle; a képét az ókori hajózásban találjuk meg, amely mindig elérhető közelségben maradt a szárazfölddel és látótávolságon belül a partokkal.

Engedjék meg, hogy ezzel a fajta dísszel kapcsolatban néhány meglehetősen új ötletet mondjak. Ami nem újdonság, az az, hogy az epizódokat ügyesen kell összekapcsolni a fő témával. Vergilius több ilyen modellt is kínál nekünk. Különösen a *Georgica* 4. könyvének leghosszabb és legfigyelemreméltóbb epizódját csodáltuk. Hosszú út vezet a méhektől Eurüdiké haláláig és Orpheusz alvilágba való alászállásáig: de Ariszteiosz pásztor elvesztette rajait; Elmegy konzultálni Proteusszal. Ez a félisten azt mondja neki, hogy ez a veszteség büntetés Eurüdiké haláláért, amelyet ez a pásztor okozott; Elmeséli neki a nyomában történt megbánásokat, férje Plutó királyságába való leszállását, ahová feleségét keresni megy,

* Öszve-illés: harmonia

6 VERGILIUS, *Georgica*, III, 518.

És lírával a kezében, kérje vissza az életét
Ceres vejétől.

(Rousseau.)⁷

Így a méhekről szóló dalban az epizódot maga a tárgy kapcsolja a főtémához. Az epizódoknak nemcsak a vers lényegéhez kell kapcsolódniuk, hanem az is szükséges, hogy ezekben a kiegészítő díszekben a fő tárgy érezhető legyen, és időközönként újra megjelenjen. Így Vergilius a *Georgica* első énekében elbeszéli a csodajeleket, amelyek Caesar halálát előrevetítették, valamint Pharsalia és Philippos véres csatáit, amelyek ezt a halált követték. Itt van a költő, messze a vidék békés foglalkozásaitól; de a bölcs és józan ítélőképességű Vergilius csodálatra méltó művészettel tudja, hogyan jelenítse meg újra a szántóvetőt ugyanazokon a csatatereken.

Lesz oly idő bizonyára, midőn később e határban,
Horgas ekéjével földjét a paraszt hasogatván,
Rücskös rozsdától rágott gerelyekre csikordul,
Vagy súlyos boronája lel ott üres ércsisakokra,
És a kifordított sírok csontjain ámul.⁸

Ezt a szabályt azonban nem szabad túl szigorúan venni, és ha szükséges, hogy az epizódok a mű általános felépítéséhez kapcsolódjanak, akkor nem szükséges, hogy az egyes epizódok fő gondolata közvetlen kapcsolatban álljon a téma lényegével; ellenkezőleg, minél idegenebbek tőle ezek a kiegészítő díszek, annál inkább újdonságot és változatosságot visznek a kompozícióba, minden képzeletbeli mű első varázsát. Kérlek, bocsáss meg, hogy ebből a költeményből származó példát hoztam fel. Amikor a növényekről szóló énekben Kolumbuszt festem le egy hosszú út után, lázadó legénységétől körülvéve, hajója főárbocához kötözve, a lázadók töreitől és vad tekinteteitől fenyegetve; de hirtelen egy zöldségillat figyelmeztette, hogy a föld nincs messze; majd bátorságot vett, társait is lelkesítette vele, és próféta hangnemben megígérte nekik szerencsétlenségeik közeli végét; végre partra szállt, és azok gratuláltak neki a parton, akiknek tőrei az imént az életét fenyegették: a képzelet, amely hirtelen a növényzet nevető és békés jeleneteiből egy vihar által ostromolt hajóra repült, amely a lázadás, a ragály és az éhség minden borzalmának áldozatul esett, élénkebben megragadja ezt az ellentétet, mint a témától kevésbé idegen képek; és ha a történet eleinte úgy tűnik, hogy eltávolodik a fő szándéktól a nagy embert fenyegető veszélyek ábrázolásával, ennek az epizódnak a vége természetes módon kapcsolódik a növényekhez a virágfűzér révén, amellyel legénysége, szerencsésen partra szállva, megkoronázza ügyes előrelátását és kitartó rettenthetetlenségét.

Azonban nem szabad azt hinni, hogy a didaktikus vagy filozófiai versekhez mindig hosszú epizódokra van szükség; több költő – mint például Pope a *műbírál-*

⁷ Az idézet forrása Jean-Jacques Rousseau Ódái III. könyvének 1. darabja (*Ode I, à M. le comte du Luc, alors ambassadeur de France en Suisse, et plénipotentiaire à la paix de Bade*).

⁸ VERGILIUS, *Georgica*, I, 493–497. (Lakatos István ford.)

latról és az Értekezés az emberről című esszéiben, Horatius az *Ars poeticában*, Boileau pedig *A költészet művészetében* – mellőzte ezt: de a szerzőnek ezért a nélkülözésért kárpótolnia kell az olvasót néhány érdekesebb, ragyogóbb színekkel díszített ötlettel, amelyek a kép háttéréből kiemelkedve domborműként jelennek meg. Vergilius itt ismét a legjobb tanítást adja nekünk, a példamutatást. Miután hosszasan felsorolta a fákat, melyek szépségükben és formájukban, valamint a természetükhöz szükséges gondozás részleteiben kevésbé tűnnek ki, eljutott a tölgyfához, a legfenségesebbhez mind közül; növényzetének teljes erejében festi meg, mély gyökereit a földbe eresztve, erőteljes ágait minden oldalra kiterjesztve, magasságából a távolban elterülő mezőket uralva, árnyékának hatalmasságával átölelve azokat; és régi törzse, világi időtartamával, az emberi nemzedékek törékenységet sérti: ezt nevezhetjük rövid epizódnak, ami annál inkább megüti az olvasót, mivel egy hálátlan témában nem volt joga ezt a nagyszerű képet várni.

Miután értékeltük Lucretiust és Vergiliust, itt az ideje, hogy saját gazdagságunkra tegyünk szert. Amit Lucretius versben tett a rómaiaknak, azt tette M. de Buffon prózában a franciáknak. Ha szabadna véleményemet kifejettenem e nagy ember stílusáról, őszintén bevallnám, hogy minden műve közül az ásványokról szóló értekezése tűnik számomra a témához leginkább illő megfogalmazásúnak. Ott minden igazságos, tiszta, pontos, nemes hangsúly nélkül, gazdag burjánzás nélkül: nincsenek becsvágyó képek, nincsenek felesleges díszek; semmi a témán túl. M. de Buffon tapasztalatból ismerte az ásványokat; de az állatokról azzal az érdeklődéssel írt, amelyet jellemük, kecsességük, szépségük, a velünk való kapcsolatuk és a nekünk nyújtott szolgálataik ihlettek. Innen ered a stílus pompája, a magasztos eszmék, ez a briliáns és költői szóhasználat, amelyek, miután művének sikerét megalapozták, sok olvasó számára szemrehányás tárgyává váltak. A költői prózában valóban megvan az a hátránya, hogy nincs határozott karaktere: egyrészt hiányoznak belőle a költészet gyors fordulatai, lendületes mozdulatai, merészen képszerű kifejezései; másrészt nagymértékben elveszíti a prózára jellemző világosságot, pontosságot és egyszerűséget. Mindennek, mint minden embernek, meg kell őriznie a jellegét: két különböző természet egyesült a kentaurokban, és csak szörnyetegekké tette őket. Azok az állatok, amelyek két elemhez tartoznak, egyikhez sem tartoznak. A kételtű szó átvitt értelemben is sértéssé vált, és azt hiszem, a költői prózáról úgy hallom mondani, mint a denevérről La Fontaine-nél:

Madár vagyok, nézd a szárnyaimat.⁹

Ezen megfigyelések ellenére Buffon, Fénelon és néhány modernebb író hódolt e rokon műfajnak, és megérdemlik a tiszteletreméltó kivételt. Különösen M. de Buffon, akinek a természet csodáit kellett megfestenie, felhatalmazást kapott arra, hogy műveiben stílusának minden pompáját és képzeletének minden gazdagságát megmutassa; és hogyan ne lehetnének hálások annak, aki nyelvének varázsa által évszázadának ilyen erőteljes lendületet adott!

⁹ Az idézet forrása Jean de La Fontaine *Le Cochet, le Chat et le Souriceau* című meséje (VIII. könyv, 15).

Amikor az ókoriak beléptek a Pantheonba, könnyedén elhaladtak két, alárendelt istenségekből álló sövény között; de amikor megérkeztek Jupiter kolosszális szobrához, tiszteletteljesen meghajoltak a világ ura és mozgatója előtt: ekkora az imádatom M. de Buffon iránt. Olvasás közben elfelejtem a lusta vagy figyelmetlen megfigyelőt, a hibákat, amelyekkel vádolják, sőt még némelyik rendszerének mérészségét és furcsaságát is, hogy csak ezzel a hatalmas zsenivel törődjek, aki az egész világon elterjesztette a természetrajz iránti ízlést, aki a városi megfigyelőket dolgozószobáik árnyékából, a városok puhaságából csalogatta, aki hegyekre mászatta őket, erdők mélyére, barlangokba merült, szakadékokon kelt át és vulkánok szélén ülve tartotta őket. Egy szóval, M. de Buffonra, a természettudományokra gyakorolt hatásával kapcsolatban, vonatkoztatható az, amit Vergilius mondott a levegő földre gyakorolt hatásáról a tavasz leírásában.

Termékeny zápor képében zúdul ilyenkor
Menny-atya, messzehatónk, boldog felesége ölére,
S nagy szerelemben e nagy testtel nevel életet abban.¹⁰

Szégyenkezve bevallom azonban, hogy M. de Buffontól vettem át a legkevesebb ötletet, mivel a gazdagok sérelmére elkövetett lopásokat a legkönnyebben ismeri fel és bünteti a legszigorúbban az irodalmi rendőrség. Több természettudós, akiknek munkái kevésbé briliánsak, némelykor pedig hasznosabbak voltak, nagy segítségemre volt, különösen M. Valmont de Bomare, aki erényeiért és tudásáért egyaránt dicséretes.

A történelem során a költő-filozófusoknak joguk volt a tudománytól kölcsönözni azokat az anyagokat, amelyeket felhasználnak.

Rem tibi Socraticæ poterunt ostendere chartæ.¹¹

Éppen ebben a tekintetben a tudományoknak lehetnek bizonyos kötelezettségeik a költészettel szemben. Egyedül a legnépszerűbb nyelvnek van joga népszerűsíteni azt, ami a világon a legzseniálisabb és leghasznosabb; Hozzá kell fordulniuk a szép cselekedeteknek, a művészetek folyamatainak, a fizikai és erkölcsi természet jelenségeinek. Tudjuk továbbá, milyen messze van az eszmék mélysége a ragyogó formáktól és attól az érdekességtől, amelyet a költészet nyújthat nekik. La Bruyère gyakran jobb megfigyelő, mint Boileau; de utóbbi versben írt, és versei születésüktől fogva közmondásokká váltak. Arisztotelész egyébként oly igazságos és bölcs tanításai eleganciájuk és szellemességük révén szinte felismerhetetlenek Horatius és Despréaux költői művészetében, az *Optimismus rendszerének* szerzői pedig csak Pope *Értekezés az emberről* című csodálatra méltó esszéjében és Voltaire *Candide*-jának gúnyolódásaiban élnek.]

¹⁰ VERGILIUS, *Georgica*, II, 325–327. (Lakatos István ford.)

¹¹ „Sokratinus könyvek mondják neked el: mi a lényeg.” (Bede Anna ford.) HORATIUS, *Ars poetica*, 310.

Mennyire közelíthet e' munka, akár a' Lukrétz hathatóságához, akár Virgil' tellyes fényéhez, az olvasók' ér{8}zése, esmérete, 's hasonlító Ítélete határozhatja-meg. – A' jó szándék bizonyos.

Könnyen lehet képzelni: hogy nem egyszer rezzentem meg, e' fel-vett munkának nehéz lététől, 's nagy terjedésétől. – Méltán kell, meg-vallanom, illető háládat-tal: mennyivel tartozzak a' Túdós Darszét (Darcet) Úrnak, e' munka' fogant testvére, valamint ki-vitelének bátor végzésére nézve is. – Ugyan is hallván ő, a' Természeti Történetek' Tárházának leírását, melyet előtte fel olvastam; arra buzdított vala engem, hogy azon Rövidletből, készítenék egy nagy Táblázatot, énekelvén a' négy Elementomokat, vagy elemeket, és a' Természet' három Országát. Én azt mondtam, hogy a' tárgy illyként elő adva, az egységnek híjjával láttathatna lenni; ő azt felelé: hogy a' négy elemek összelve lévén a' három Országban, e' két része a' munkának, illetlen nem lehetne, és egy jól rendelt egésznek formálandna. – Engedtem az eszméleti-nek, és meg készítettem e' munkát; de fájdalom! hogy nem ajánlhatom hódolatként, azt, azon rényes Túdósna, a' kiből nincs már fel egyéb, csak a' Tudományok előtt kedves neve, mellyeket meg gazdagíta, és a' barátságánál drága emlékezete, melly őt siratja.

Eddig van, a' Fransz szerző' Előljáró beszédének, ki húzott summája; a' mennyire az, nem csak a' {9} Fransz', hanem más Nemzetbeli olvasókat is illeté, annyira, és a' tárgyhöz képest, ki-húzta azt a' Magyar Áttevő, a' többit el-mellőzvé. – Már most tegyünk néhány szavakat, e' Magyar Áttételre nézve. –

E' munka, kezébe jutván a' Magyar Áttevőnek; értékes tárgyára nézve, és azért is, hogy az elemeket, mint a' Természet' Országának főb művesseit, a' Természet' Országával mintegy öszve-közepelt tekintetbe foglalta, meg tettzet, és annak Magyar-ra leendő tételét el tökéllette.

Az eredeti munka Fransz szokás, és a' nyelv csak ollyatén tehetsége szerént, páros strófákban készült, hanem a' Magyar Ki-adó, Honni nyelvünknek jeles kiváltsága mellett, Hexameterekben tette újjá. Nem leszen hízelkedés, ha állítom: hogy ez által a' munka' külső becse, közelébb esett, akár Lukrétzhez, akár Virgilhez; a' belső becse, az előbre ment kornak, nyíltab, több, és tisztább tapasztalásával együtt tart. –

A' millyen új, vagy szokatlan szavak, vagy igék a' munka' szövetében találkoznak, azokat az emelkedő nyelvünk' környülete javallotta; az illy formálódáson minden nyelvek át-mentek, a' Görögöt 's Latánt se' vehetvén-ki, minden-egy, a' maga csinosodásának, 's fejlődésének korában.

Igy hát, férfias, sőt Hősi köntösben jelen-meg Delillnek munkája a' Magyarok előtt, a' minthogy illik is e' szerény, az ő komolyab tárgyának testéhez. Meg vallom azt is, hogy néhány Episodáit (mellék-fordulatit) el hagytam az eredeti mívnek, {10} kiváltan, a' mellyek a' Görög vagy Római Mythósz' ízével vegyültek; úgy érezvén, hogy a' mai időnek tisztáb költése, az ollyatén, igen jattzi, és üres mellékségektől, méltán ment lehet; és a' Poëma' díszét, inkább a' szép, erős gondolatok', 's néha, mulattató mellék-fordulatok' elő-adásában keresheti. –

Vélhetem azt is, jól előre: hogy sokan fognak találkozni a' Magyarok között, kik komorab ízlettel érezvén, egy két Episodáit Delillnek, igen ifjasaknak, sőt szerel-

meseknek, és e' munka szerényéhez mint egy nem illőknek fogják találni: de Delille annál inkább, hogy Fransz kedvű 's nyájas, érzékeny természetű volt, azt illőnek 's jónak is tartotta; a' szerént komolyas munkáját, vidító változatokkal kelletesebbé kívánván tenni, a' hasznost édessel vegyítette.

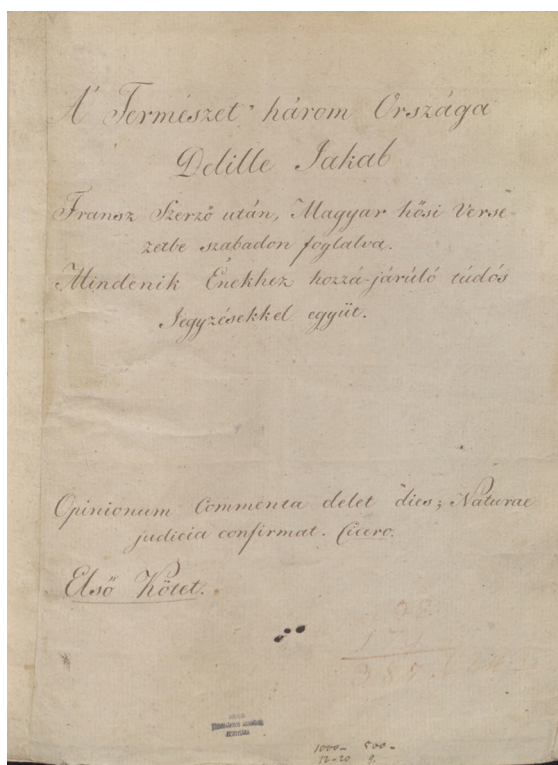
Meg-jegyzésre való az is: hogy az illyes át-tétel éppen nem fordítás, sőt az eredeti mívet, csak úgy kell nézni: mint fel-vett vezér-fonalat, mely után készült e' magyar Poëma.

Hogy-pedig a' jóságos Természet' kebelében, a' mi ditső Hazánk állandóan, és boldogúl virágozzék, igaz szívvel óhajtja

Vilkén Majus' 1st napján 1828.

hüségese Fia

Sebestyén László m. k.

1. kép. SEBESTYÉN László, A' Természet három Országá Delille Jakab Fransz Szerző után, MTA KIK Kt Term. Tud. 4r 3, címlap

2. kép. Augustin de SAINT-AUBIN, Jacques Delille a kandalló mellett;
 DELILLE, *Les Trois Règnes*, I, 68 (I. ének, 647. sor)

(Sebestyén László mellékelte a metszetet a fordítás kéziratához,
 s a tollal jelzett módosításokkal szerette volna megjelentetni
 a tervezett magyar kiadásban.

Lásd erről LENGYEL, „Buzdítottván...”, i. m., 738–739.)

3. kép. Pierre-Charles BAQUOY, *Dolcé felismeri Elvirát és Ormond-t a bányában*;
 DELILLE, *Les Trois Règnes*, II, 26 (V. ének, 377–378. sor)